Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer almak zorunda kalan Abbas, bu savaşta esir düştü. Kendisinin ve diğer akrabalarının fidyelerini ödeyerek Mekke'ye döndü. Oradaki fakir müslümanları himaye etmeye ve Kureyşliler'in İslâmiyet aleyhindeki çalışmaları hakkında Hz. Peygamber'e bilgi ulaştırmaya devam etti. Hayber'in fethini Resûlullah'ın ona müjdelemesi, ikisi arasında gizli bir haberleşmenin öteden beri devam edegeldiğini göstermektedir. Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra müslüman olduğunu açığa vurması, onun gizli ve son derece önemli bir görevi üstlenmiş olduğunun bir başka delili sayılmalıdır. Huneyn Savaşı'nın ilk anlarında bozguna uğrayan müslümanlara, Akabe ve Rıdvan biatlarında Hz. Peygamber'e bağlılık sözü verdiklerini gür sesiyle hatırlattı; böylece İslâm ordusunun tekrar derlenip toparlanmasına ve düşmanı bozguna uğratmasına yardımcı oldu.

Hz. Peygamber'in son hastalığında onun vefat etmek üzere olduğunu anlayan Abbas, devlet idaresinin geleceği konusunda endişeye kapıldı. İdarenin Hâşimoğulları'nda kalmasını arzu etmekle beraber Peygamber'in bu husustaki tâlimatının öğrenilmesi için Hz. Ali'yi uyardı. Hz. Âişe'nin rivayetine göre, Ali bu teklifi yerinde bulmayarak Resûlullah'ın kendileri aleyhinde kanaat belirtmesi halinde artık devlet idaresini kimsenin onlara vermeyeceğini söyledi (bk. *Müsned*, I, 263, 325). Abbas, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Fâtıma ile birlikte Halife Ebû Bekir'e giderek Peygamber'in Fedek'teki topraklarıyla Hayber'deki hissesini almak istedi; fakat Ebû Bekir, peygamberlerin miras bırakmayacaklarına dair hadisi okuyarak bu mirası alamayacaklarını söyledi (bk. *Müsned*, I, 4, 10).

Hz. Peygamber, amcası Abbas'ı sever, kendisinden sadece iki veya üç yaş büyük olmasına rağmen, "İnsanın amcası babası gibidir" diyerek ona saygı gösterirdi. Ayrıca onu, "Kureyş'in en cömerdi ve akrabalık bağlarına en çok riayet edeni" diye övmüş, Abbas'ı incitenlerin kendini incitmiş olacaklarını söylemiştir (bk. Müslim, "Zekât", 11; Tirmizî, "Menâḳıb", 28). Hz. Peygamber'in cenazesini kaldıranlardan biri de Abbas'tır. Hz. Ömer, Peygamber'in vefatından sonraki kıtlık yıllarında yağmur duasına çıkıldığı zaman, Abbas b. Abdülmuttalib'i kastederek, "Peygamber'in amcası hürmetine" diye rahmet niyaz ederdi (bk. Buhârî, "İstisḳā", 3). Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman halifelik dönemlerinde ona büyük itibar göstermişlerdir.

Üç hanımından, onu erkek olmak üzere on üç çocuk sahibi oldu. Onun adıyla anılan Abbâsî Devleti'nin halifeleri, oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir. Uzun boylu, beyaz tenli, gür sesli bir kişi olan Abbas, ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetti. Köle âzat etmeyi seven ve maddî varlığıyla İslâmiyet'e değerli hizmetlerde bulunan Abbas, seksen sekiz (veya seksen altı) yaşlarında Medine'de vefat etti. Kendisinden rivayet edilen otuz beş hadisin belli başlı râvileri, oğulları Abdullah, Ubeydullah, Kesîr ve kızı Ümmü Gülsüm ile Câbir b. Abdullah, Ahnef b. Kays gibi sahâbî ve tâbiîlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meġāzî* (nşr. M. Jones), London 1965-66 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-Kütüb), I, 204; III, 1103, ayrıca bk. *Fihrist;* İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, IV, 5-33; *Müsned*, I, 185, 206-210; IV, 165; Buhârî, "İstisḳā", 3; Müslim, "Zekât", 11; Tirmizî, "Menâḳıb", 28; Taberî, *Târîḫ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dârü's-Süveydân), II, 312-313, 361-362, 461-463, 465-466; III, 50, 52, 54-55, 207, 211; IV, 98, ayrıca bk. *Fihrist;* Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 321-334; İbn Asâkir, *Târîḫu Dımaşḳ* (nşr. Şükrî Faysal v.dğr.), Dımaşk 1402/1982, III, 104-208; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 164-167; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, II, 78-103; İbn Hacer, *el-İṣâbe*, Kahire 1328, II, 271; a.mlf., *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, V, 122-123; Ömer Rıza Doğrul, "Abbas b. Abd el-Muttalib", *İTA*, II, 66-71; Fr. Buhl, "Abbâs", *İA*, I, 12-13; W. Montgomery Watt, "al-ʿAbbās b. ʿAbd al-Muṭṭalib", *EI²* (Fr.), I, 9.

 (DİA)

ABBAS

(عباس)

(ö. 541/1147)

Büyük Selçuklu Devleti'nin Rey valilerinden.

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in nedimlerinden Emîr Cevher'in kölesidir. Bâtınîler tarafından öldürülen Emîr Cevher'in yerine Rey valisi oldu. Efendisinin intikamını almak üzere Bâtınîler'e karşı harekete geçti ve büyük bir katliam yaptı. Bu hadise ona şan ve şöhret kazandırdığı gibi, Selçuklular'ın nüfuz sahibi kuvvetli emîrleri arasına girmesini de sağladı. Selçuklu Sultanı Sencer'in Rey şehrini yeğeni Sultan Mes'ûd'a bırakması üzerine, bu haberi tebliğ için kalabalık bir maiyetle Bağdat'a gitti (1142). Daha sonra şehri teslim almak üzere yola çıkan Sultan Mes'ûd ile birlikte Rey'e döndü ve bu arada valiliğini de muhafaza etti. Ancak bir müddet sonra Sultan Mes'ûd'a muhalif gruba katıldı ve 1145'te yanında Emîr Bozaba ve bazı Selçuklu şehzadeleri olduğu halde, görünüşte sultana bağlılıklarını bildirmek, gerçekte ise saltanatı onun elinden almak üzere İsfahan'a hareket etti. Onların asıl maksadını anlayan Sultan Mes'ûd, Bağdat'a çekilmek mecburiyetinde kaldı. Bu arada Abbas ile Bozaba Hemedan'a kadar gelmişler, burada kendilerine Emîr Kutlu-aba da katılmıştı. Fakat Emîr Çavlı ile buluşan Sultan Mes'ûd isyancıları geri çevirmeyi başardı. Bundan sonra Emîr Abbas ile Sultan Mes'ûd'un arası düzelir gibi oldu; hatta Emîr Abbas, sultan ile birlikte 1146'da Bağdat'a kadar gitti. Ancak, kuvvetli emîrlerin nüfuzunu kırmak isteyen ve bu maksatla Emîr Abdurrahman b. Togayürük'ü ortadan kaldıran Sultan Mes'ûd, bir müddet sonra onu da Bağdat'ta öldürttü (17 Zilkade 541 / 20 Nisan 1147). Cesedi kızı tarafından Rey'e götürülerek orada defnedildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamdûn, *Teẕkire*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2948, vr. 179ᵃ⁻ᵇ, 180ᵃ, 181ᵃ⁻ᵇ; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (nşr. F. Krenkow), Haydarâbâd 1357-59/1938-40, X, 102, 116, 119, 123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76, XI, 116-117; Bündârî, *Zübdetü'n-Nuṣra* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1889, II, 191-192, 198-199, 201, 215-218; Reşîdüddin, *Câmiʿu't-tevârîḫ* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II, 118, 123-129; *Aḫbârü'd-devleti's-Selçûḳıyye* (nşr. Muhammed İkbâl), Lahor 1933, s. 113-119; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 387-388; M. Th. Houtsma, "Abbas", *İA*, I, 11-12; F. Sümer, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 139.

 FARUK SÜMER

ABBAS I

(عباس)

(ö. 1038/1629)

Safevî hükümdarı (1587-1629).

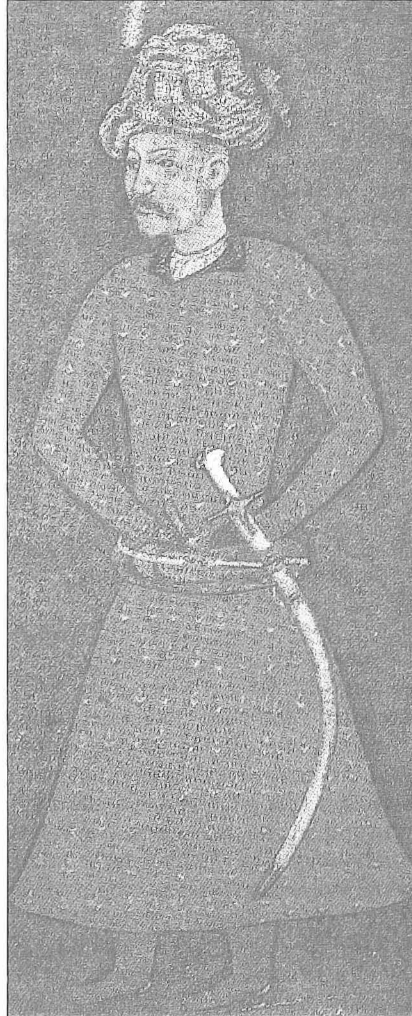
Şah Tahmasb'ın torunu ve Muhammed Hüdâbende'nin oğludur. Annesi Mâzenderan Hâkimi Abdullah Han'ın kızı idi. 1 Ramazan 978'de (27 Ocak 1571), babasının valiliği sırasında Herat'ta doğdu. Daha sonra Şiraz valiliğine getirilen babası Muhammed, II. İsmâil'in ölümü üzerine, Türkmen emîrleri tarafından tahta çıkarıldı. Bu sırada Abbas Herat'ta bulunuyordu. Babasının

hükümdarlığı esnasında devletin idaresi, birbirleriyle mücadele içinde bulunan Türkmen emîrlerinin elinde kaldı. Muhammed Hüdâbende'nin dirayetsiz idaresi, gözlerinin iyi görmemesi ve oğullarının küçük yaşta olması, karısı Begüm'ü devlet işlerinde söz sahibi yaptı. Ancak bundan hoşlanmayan Horasan emîrleri, Begüm'ü öldürttüler (1579); hemen ardından da Herat Valisi Şamlu Ali Kulu Han'ın önderliğinde, henüz on yaşındaki Abbas'ı hükümdar ilân ettiler. Fakat oymaklar arasındaki düşmanlıklar, Herat Valisi Ali Kulu Han ile Meşhed Valisi Ustacalu Mürşid Kulu Han'ın savaşmasına yol açtı ve neticede Abbas, Mürşid Kulu tarafında kaldı. Emîrler arasındaki mevki mücadeleleri sürerken Azerbaycan Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Özbek hükümdarı Herat'ı kuşatmıştı. Bu sırada duruma hâkim olan Meşhed Valisi Mürşid Kulu Han, yanındaki az bir kuvvetle Horasan'dan Irak üzerine yürüyüp Kazvin'e girdi ve daha önce hükümdar ilân edilen on yedi yaşındaki Abbas'ı Safevî tahtına oturttu (Ekim 1587).

Tahta çıktığında içte ve dışta çeşitli meselelerle karşı karşıya kalan Şah Abbas, önce Türk emîrlerin nüfuzunu kırarak hâkimiyeti için tehlikeli olabilecek kişileri bertaraf etti. Osmanlı Kapıkulu Ocakları'nı örnek alarak bir ocak kurdu. Gürcü, Çerkez ve Ermeniler'den teşekkül eden bu ocağın mensuplarına, Osmanlılar'da olduğu gibi **kul**, reislerine de **kullar ağası** denilmekteydi. Ayrıca, İran kaynaklarında **kızılbaş** adıyla belirtilen ve Türk askerî topluluğuna karşı bir nevi denge unsuru olarak eyaletlerin yerli halkından, reislerine **minbaşı** (binbaşı) denilen "tüfenkçi birlikleri" teşkil etti. Şah Abbas, sadece devletin öz unsuru olan kızılbaşları inzibat altına almakla kalmadı, aynı zamanda Gîlân, Mâzenderan, Sîstan, Lâr ve Lûristan'daki mahallî emirliklere de son vererek Safevî hâkimiyetini oralarda da iyice yerleştirdi.

Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Horasan'ı istilâ eden Özbekler, uzun bir kuşatmadan sonra bu eyaletin başşehri Herat'ı ele geçirmiş, Meşhed'e yönelmişlerdi. Abbas, durumun ciddiyeti karşısında kuzeybatı eyaletlerini zapteden Osmanlılar'la 1590'da barış yaparak ülkesinde devam eden iç karışıklıklara son vermeye ve Özbekler üzerine yürümeye karar verdi. Bu sırada Özbek Hükümdarı Abdullah Han'ın ölümü üzerine (1598), Şah Abbas Horasan tarafına yöneldi. Meşhed, Nîsâbur ve Herat şehirlerini alarak Horasan'ın önemli bir kısmını fethetti. 1600'de Horasan'a yeni bir sefer düzenledi ve Safevî sınırını Ceyhun'a kadar uzattı. Daha sonra Osmanlı cephesine dönerek önce İran, sonra Avusturya seferleriyle yorgun düşen ve Anadolu'da baş gösteren Celâlî isyanlarıyla sarsılan Osmanlı Devleti'ne 1603 yılında savaş açtı. Başta Tiflis olmak üzere daha önce kaybedilen Gürcistan, Çukur Sa'd (Revan bölgesi), Azerbaycan, Şirvan, Karabağ ve Nihâvend eyaletlerini geri aldı ve Bağdat'ı zaptetti. Osmanlı-Safevî savaşları devam ederken Anadolu'dan İran'a göçler oluyordu. 1603 yılında, yağmacılıkları sebebiyle **silsüpür** adını alan 2000 kişilik bir grup, ertesi yıl kalabalık bir Safevî mürid topluluğu ve Erzurum-Pasin ovasında yaşayan Mukaddem oymağı ile Beğdili boyuna mensup Gün-Doğmuş oymağı İran'a göç ettiler. Daha sonra 13.000 kişiyi bulan kalabalık bir Celâlî topluluğu da, başlarında Kalenderoğlu Mehmed Paşa olduğu halde İran'a gitti.

I. Abbas'ın bir minyatürü
Atlas of the Islamic World (ed., F.Robinson), Oxford-1982, s. 46

1603'te Safevîler Osmanlılar'a savaş açtıkları zaman Osmanlı Devleti Avusturya ile harp halinde idi. Ertesi yıl Vezir Cigalazâde Sinan Paşa'nın kalabalık bir ordu ile İran üzerine gelişi Abbas'ı ne kadar kaygılandırdıysa, Selmas yakınlarında Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması ve Sinan Paşa'nın çekildiği Diyarbekir'de 1605'te ölümü de onu o derece sevindirdi. 1610'da Kuyucu Murad Paşa'nın Tebriz yakınlarındaki Acıçay'a kadar gelmesi üzerine Şah Abbas barış teklifinde bulundu ve her yıl 200 yük ipek vermeyi taahhüt etti. Bu teklif yeni sadrazam Nasuh Paşa'nın gayreti ile kabul edilerek sulh yapıldı (1612). Üç yıl sonra, taahhüdünü yerine getirmeyen Şah Abbas'a karşı gönderilen Vezîriâzam Öküz Mehmed Paşa'nın Revan seferi başarısızlıkla sonuçlandı. 100 yük ipek vermek şartıyla yapılan antlaşma Sultan Ahmed tarafından kabul edilmemiş, 1617 yılında Halil Paşa kumandasında gönderilen yeni ordu Erdebil'e kadar ilerlemişse de durum değişmemiş, Mehmed Paşa ile yapılan antlaşmanın şartlarına göre yenisi imzalanmıştı (1618).

Şah Abbas, Osmanlı Devleti'ne savaş açmadan önce kendisine müttefik bulmak için Avusturya'ya bir elçilik heyeti göndermişti. Bayat Hüseyin Ali Bey ile İngiliz Sir Anthony Sherley'in başında bulunduğu bu elçilik heyeti, 1598 yılında İsfahan'dan hareket ederek Hazar denizi yolu ile Avrupa'ya gitmişti. Bunu Rumlu Deniz Bey'in başkanlığındaki diğer bir elçilik heyeti takip etti. Diğer taraftan Şah Abbas, Rus çarına Osmanlı idaresindeki Şirvan ve Gürcistan'a birlikte saldırmayı teklif ettiği gibi, Özi (Dinyeper) Kazakları'nı harekete geçirmek bile istemişti.

Şah Abbas'ın Bâbürlü Hint hükümdarları ile olan münasebetleri ise dostça devam etmiş, hatta Safevî hükümdarının 1622'de Bâbürlü valileri tarafından idare edilen Kandehar ve Zemindâver'i zaptetmesi bile bu dostluğu bozmamıştı. Şah Abbas, Kandehar yakınlarındayken Portekizliler'in elinde bulunan Hürmüz adasının İngilizler'in yardımıyla Fars Beylerbeyi İmam Kulu

Han tarafından zaptedildiğini haber aldı. Bahreyn ise daha önce Allah-Virdü Han tarafından fethedilmişti. İspanya Hürmüz ve Bahreyn'in kendisine verilmesini istediyse de Abbas bu teklifi kabul etmedi.

1623 yılında Bağdat'ın ele geçirilmesi ile Şiîler'ce mukaddes sayılan Necef ve Kerbelâ da Safevî hâkimiyeti altına girmiş oldu. Şah Abbas Musul, Kerkük ve Van'ı da almak istedi, fakat muvaffak olamadı. Ülkesinin sınırlarını daima genişletmek arzusunda idi; bu maksatla Fars Beylerbeyi İmam Kulu Han'ı Basra'nın fethiyle görevlendirdi. Bu arada dinlenmek için gittiği Mâzenderan'da sağlığı iyice bozuldu. İyileşmeyeceğini anlayınca yerine torunu Sam Mirza'nın geçirilmesini vasiyet etti. Çok geçmeden, kırk iki yıl süren saltanatı sonunda altmış yaşlarında öldü (24 Cemâziyelevvel 1038/19 Ocak 1629).

Koyu bir Osmanlı düşmanı olarak bilinen Şah Abbas azim ve irade sahibi, faal ve akıllı bir hükümdar, mâhir bir siyasetçi idi. Bir taraftan iç karışıklıklar, diğer taraftan dış tehditler karşısında Safevî Devleti'ni yıkılmak tehlikesinden kurtardığı gibi, ona en parlak ve en kudretli devrini de yaşattı. Devlet merkezini Kazvin'den İsfahan'a naklederek orada geniş çapta imar faaliyetlerine girişti. İsfahan'da büyük bir saray, cami, mescid, medrese ve hastahane ile hamamlar, çarşılar ve kervansaraylar inşa ettirdi. Mâzenderan'da, kıyıya yakın bir yerde Ferahâbâd adlı bir şehir kurarak buraya ülkenin her yanından halkın gelip yerleşmesini sağladı. Ayrıca Kazvin, Meşhed ve Kâşân şehirlerinde de cami, türbe, kervansaray ve kasır gibi çeşitli eserler yaptırdı.

Onun devrinde ticaret en çok Osmanlı Devleti ve Hindistan ile yapılıyor, İran'ın başlıca ihraç malı olan ipek, kervanlarla özellikle Tokat ve Halep'e gönderiliyordu. Osmanlı ülkesine gelen ipeğin büyük bir kısmı oradan Avrupa'ya sevkediliyor, Osmanlılar da bundan önemli bir gelir sağlıyorlardı. Şah Abbas bu kazancı kesmek için Osmanlı toprakları üzerinden ipek sevkiyatını durdurmak istediyse de başarılı olamadı; çünkü ithal ettiği maddelerin başında yer alan işlenmiş bakırı Osmanlı Devleti'nden alıyordu.

Şah Abbas da ataları gibi Âzerî şivesiyle konuşmaktaydı. Ayrıca sarayda, İran'da yaşayan Türk oymakları ile sayıları 12.000'i bulan Gürcü, Çerkez ve Ermeni asıllı kapıkulu askerleri arasında da Türk dili kullanılıyordu. Türkçe, Safevîler'de sadece konuşma dili değil, edebî ve resmî dil olarak da değerini daima korumuştur. Bu devirde, aralarında Şah Abbas'ın kütüphanecisi olan ve Çağatay Türkçesi ile *Mecmau'l-havâs* adlı bir tezkire yazan Afşar Sâdıkī Bey'in de bulunduğu, Türkçe şiir söyleyen pek çok şair görülmektedir. Bundan başka birçok halk hikâyesi ile Köroğlu destanına ait Âzerî rivayetinin, Şah Abbas'ın şahsiyeti etrafında teşekkül ettiği de söylenmektedir.

II. Abbas'ın bir minyatürü *The World of Islam* (ed., B.Lewis), London 1980

BİBLİYOGRAFYA :

İskender Münşî, *Târîḫ-i ʿÂlem-ârâ-yı ʿAbbâsî*, Tahran 1334-35 hş. / 1955-56, (I-III c.); A. Sherley, *A True Report of Sir Anthony Sherley's Journey*, London 1600; Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1274, II, 249-293; Peçevî, *Târih*, İstanbul 1283, II, 261-266, 338-340; Nasrullah Felsefî, *Zindegânî-i Şâh ʿAbbâs-ı Evvel*, Tahran 1334-41 hş. / 1955-62, (I-V c.); L. L. Bellah, *Chah Abbas I, sa vie, son histoire*, Paris 1932; *Hammer (Atâ Bey)*, VIII, 47; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 63, 158-164; Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 147-158, ayrıca bk. *İndeks;* H. R. Roemer, "The Safavid Period, 'Abbas I", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1986, V, 262-278; Ali Genceli, "Abbas I", *İTA*, II, 72-75; Cl. Huart, "Abbas I", *İA*, I, 9-10; R. M. Savory, "ʿAbbās I", *EI²* (İng.), I, 7-8; a.mlf., "ʿAbbās I", *EIr.*, I, 71-75.

FARUK SÜMER

ABBAS II

(عباس)

(ö. 1077/1666)

Safevî hükümdarı (1642-1666).

I. Abbas'ın torunu olan Şah Safî'nin oğludur. 18 Cemâziyelâhir 1043'te (20 Aralık 1633) Kazvin'de doğdu. Babasının Kâşân şehrinde vefat etmesi üzerine on yaşında iken Safevî tahtına çıkarıldı (12 Mayıs 1642). Yirmi beş yıl kadar süren hükümdarlığı sırasında memleket içinde kayda değer bir hadise olmamış, komşu devletlerle olan münasebetler de genellikle dostça sürdürülmüştür. Ancak Şah Safî'nin hükümdarlığının son yıllarında, Kandehar valisinin şehri Hindistan Hükümdarı Şah Cihan'a teslim etmesiyle Hindistan'la olan dostluk bozulmuş, bizzat Abbas'ın katıldığı sefer sonunda Kandehar geri alınmıştı (1648). Abbas, iç karışıklıklar yüzünden